

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

МАЗУРЕНОК МАРИНА ВІКТОРІВНА

УДК 378.014.65(477)«1919/1930»(09)(043.3)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ
ДІЯЛЬНОСТІ НАРКОМОСУ УСРР У ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ
(1919 – початок 1930-х рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Хмельницький – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
Телячий Юрій Васильович,
Державна інспекція навчальних закладів України,
начальник Управління контролю у сфері вищої
освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Березівська Лариса Дмитрівна,
Державна науково-педагогічна бібліотека імені
В. О. Сухомлинського, директор;

кандидат педагогічних наук, доцент
Герцюк Дмитро Дмитрович,
Львівський національний університет імені Івана
Франка, декан факультету педагогічної освіти.

Захист відбудеться «15» грудня 2017 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 70.145.01 у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії за адресою: зала засідань, вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії за адресою: вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013; та на сайті академії за адресою: www.kgra.km.ua.

Автореферат розісланий «13» листопада 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б. С. Крищук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розбудова Української держави на сучасному етапі, її інтеграція в європейський та світовий простір зумовлюють динамічні соціально-політичні перетворення в різних галузях суспільного життя нашої країни, особливо в освіті.

Важливий аспект державних освітянських документів пов'язаний із забезпеченням доступності вищої освіти, підвищенням її якості; невіддільністю від національного ґрунту, органічним поєднанням з вітчизняною історією; осмисленням історичних фактів, подій і явищ, різноманітності шляхів людського розвитку; відображенням у змісті вищої освіти закономірностей історичного розвитку. У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) наголошується на тому, що вища освіта повинна будуватися на принципах міжнародної інтеграції за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи.

На шляху реалізації основних напрямів розвитку освіти на початку ХХІ ст. доцільним є використання історичного досвіду, щоб уникнути помилок, виявити досягнення, забезпечити інноваційний характер сучасних реформ. Лише враховуючи уроки минулого, маємо розбудовувати освітню систему сьогодення, удосконалювати й розвивати те, що потребує якісних змін.

В умовах реформування вищої школи України в контексті загальносвітових тенденцій розвитку, політичних, соціально-економічних зрушень відбувається активний пошук оптимальних форм освітньо-виховного процесу в системі вищої освіти, який неможливий без урахування історичних уроків минулого.

Саме тому важливого значення сьогодні набуває вивчення діяльності Народного комісаріату освіти Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – Наркомос УСРР, НКО УСРР) як керівного органу періоду становлення української радянської освітньої моделі вищої школи, її функціонування в умовах ліквідації демократизації в сфері освіти, запровадженій в період Української державності 1917–1921 рр., зародження та утвердження тоталітарної системи. Законодавчо-нормативні документи НКО УСРР – програми, накази, інструктивно-методичні листи, методичні рекомендації та розробки, концепції тощо – забезпечували функціонування вищої школи як цілісної соціально-педагогічної системи з урахуванням реальних суспільних умов розвитку.

До проблеми діяльності Наркомосу УСРР у галузі освіти 1919 – початку 1930-х рр. дослідники зверталися на різних етапах розвитку історико-педагогічної науки. Означена тема висвітлювалася в працях безпосередніх учасників розбудови української радянської системи освіти, які з урахуванням ідеологічних реалій розкривали проблеми діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти (Г. Гринько, Я. Звігальський, А. Зільберштейн, М. Іванов, А. Приходько, Я. Ряппо, М. Скрипник, О. Шумський, В. Ястржембський та ін.).

Науковці радянської доби (1930–1980-і рр.) Г. Березняк, І. Білодід, В. Білоцерківський, А. Бондар, М. Грищенко, М. Грищенко, А. Мельниченко, В. Пітов, М. Рудько, О. Слуцький, С. Чавдаров, Г. Ясницький та ін. значну увагу

приділяли розвитку системи вищої освіти, розглядали питання реформування мережі й організації роботи вищих навчальних закладів тощо. Незважаючи на те, що дослідження з історії вищої школи означеного періоду будувалися на марксистсько-ленінській ідеології, носили пропагандистський характер, підтримували політику комуністичної партії та керівну роль її вождів, їх цінність полягає в тому, що до наукового обігу введено велику кількість архівних документів, статистичних даних.

Важливий інтерес становлять дослідження сучасних українських науковців, які незаангажовано розглядають різні аспекти діяльності Наркомосу УСРР як керівного органу. Роль Наркомосу УСРР у розвитку й реформуванні освіти України в 1919 – на початку 1930-х рр. досліджували Л. Артемова, Л. Березівська, Д. Герцюк, І. Зайченко, В. Кремінь, М. Кузьменко, В. Курило, В. Липинський, В. Любар, Л. Медвідь, М. Мірошніченко, О. Мушка, С. Сисоєва, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Ю. Телячий та ін.

Однак, незважаючи на те, що в історико-педагогічній науці сформовано значний масив праць щодо різнобічних аспектів діяльності Наркомосу УСРР, проблема організаційно-педагогічних засад його діяльності в галузі вищої освіти періоду 1919 – початку 1930-х рр. не була предметом спеціального наукового вивчення. Ураховуючи вищезазначене, обрано тему дисертації: **«Організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти (1919 – початок 1930-х рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану й загальної проблеми наукових досліджень Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії і є складником наукової теми «Управління освітніми процесами у вищих навчальних закладах» (номер державної реєстрації 0114U005425).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 1 від 08.02.2012 р.) і узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 6 від 19.06.2012 р.).

Мета дослідження полягає в розкритті організаційно-педагогічних засад діяльності Наркомосу УСРР щодо вищої освіти в умовах становлення та розвитку адміністративно-командної системи.

Відповідно до мети сформульовано основні **завдання дослідження**:

- 1) дослідити історіографічно-джерельну базу проблеми;
- 2) схарактеризувати процес запровадження в УСРР радянської моделі вищої освіти;
- 3) розкрити генезу структури, основні напрями діяльності Наркомосу УСРР як державного органу управління освітою в 1919 – на початку 1930-х рр.;
- 4) проаналізувати організаційну та педагогічну діяльність Наркомосу УСРР щодо забезпечення освітньо-виховного процесу закладів вищої освіти;
- 5) з'ясувати особливості розвитку вищої освіти в період «українізації» та в умовах посилення репресивно-тоталітарного режиму.

Об'єкт дослідження – система вищої освіти радянської України в 1919 – на

початку 1930-х рр.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні засади діяльності Народного комісаріату освіти УСРР у сфері вищої освіти.

Відповідно до поставленої мети і визначених завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація) – для обґрунтування актуальності дослідження, визначення понятійно-категоріального апарату, формулювання висновків; *конкретно-наукові* (теоретичний аналіз архівних документів, періодичних видань, історико-педагогічної літератури) – для формування історіографії проблеми; *пошуково-бібліографічний* – для систематизації та класифікації джерельної бази з теми дослідження; *історико-генетичний* – для дослідження генези структури Наркомосу УСРР як державного органу управління освітою, *конкретно-історичний* – для виокремлення основних напрямів діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти у 1919 – на початку 1930 рр.; *історико-порівняльний* – для розкриття запровадження нової структури вищої освіти, організації освітньо-виховного процесу у вищій школі, *проблемно-хронологічний* – для з'ясування процесу реформування вищої освіти в період «українізації» та уніфікації системи освіти наприкінці 1920-х рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1919 – початку 1930-х рр. *Нижня межа* – 1919 р. – визначається проголошенням Наркомосу УСРР керівним органом у галузі освіти. *Верхня межа* – початок 1930-х рр. – пов'язана з ліквідацією національних особливостей освітньої системи України.

Територіальні межі дослідження охоплюють адміністративні території, які були в складі УСРР.

Історіографічно-джерельну базу дослідження склали праці керівників Наркомосу УСРР, освітніх діячів досліджуваного періоду (монографії, брошури, статті); періодичні видання, на сторінках яких публікувалися документи, дослідження діяльності Наркомосу УСРР («Студент революції» (1922–1933), «Шлях освіти» (1922–1930), «Бюлетень Українського головного комітета професійно-технічного і спеціально-наукового образования» (1920–1924), далі – «Бюлетень Наркомосу» (1924–1932); інтерпретаційні джерела з досліджуваної проблеми; нормативно-правові акти (декрети, постанови РНК УСРР та Наркомосу УСРР; протоколи засідань спеціальних комісій Наркомосу УСРР, звіти Наркомосу УСРР, матеріали учительських з'їздів та освітянських нарад); архівні документи й матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди: № 1 – ВУЦВК, № 166 – Наркомос УСРР, № 1252 – Інспекція Головного управління навчальними закладами Наркомважпрому СРСР на Україні, № 2623 – Наркомпраці УСРР, № Р-4805 Ряппо Ян Петрович (1880–1958) – діяч народної освіти); Центрального державного архіву громадських об'єднань України (фонд № 1 – Особливий сектор (протокольна частина) – Протоколи засідань Політбюро ЦК Компартії України (1919–1955 рр.); Державного архіву Харківської області (фонди: № Р-857, Р-858 Харківська окружна інспектура народної освіти, м. Харків).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* комплексно розкрито організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР у сфері вищої освіти (1919 – початку 1930-х рр.), як-от: організаційні: структуру, кадровий склад Наркомосу УСРР, що забезпечували підготовку, розробку і прийняття основоположних документів з метою створення нової моделі вищої освіти та їхню практичну реалізацію; педагогічні: ідеї, принципи, напрями, форми та методи роботи у вищих навчальних закладах у сфері освіти й виховання; запропоновано періодизацію діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти в 1919 – на початку 1930-х рр.: I період – 1919–1920 рр.; II період – 1920–1923 рр.; III період – 1923–1927 рр.; IV період – 1928–початок 1930-х рр.;

– *проаналізовано* зміст законодавчих актів, характер державної політики, визначено характерні риси та особливості діяльності Наркомосу у галузі вищої освіти України впродовж 1919 – початку 1930-х рр.;

– *конкретизовано* діяльність Наркомосу в 1919–1920 рр. щодо вищої освіти, яка мала реорганізаційний характер, як-от: ліквідацію університетів (на основі їх факультетів утворювалися інститути, які разом із технікумами вважалися вищими навчальними закладами); запровадження посади комісара, зміни умов зарахування студентів, започаткування робітничих факультетів, організація «нуль-семестрів» з метою підготовки робітничої молоді до здобуття вищої освіти;

– *схарактеризовано* освітньо-виховний процес у вищій школі (розроблялися нові навчальні плани, робочі програми, в яких матеріал розподілявся на теоретичний, що опрацьовувався на лекціях-бесідах із студентами, і практичний, який засвоювався шляхом проведення семінарів у лабораторіях, майстернях тощо; застосовувалися нові методи навчання: Дальтон-план, метод проєктів, лабораторний метод та ін.; ліквідовувалися екзамени і заліки, натомість запроваджувалася колективна оцінка знань; обов'язковим елементом навчального процесу стали виробнича практика та стажування, тривалість яких залежала від специфіки закладу);

– *установлено*, що діяльність Наркомосу УСРР періоду 1920-х рр. спрямовувалася на реалізацію курсу «українізації» як важливого складника національної політики, що відіграв позитивну роль у становленні і розвитку системи вищої освіти УСРР, сприяв розширенню сфери функціонування української мови в освітньо-виховному процесі вишів, підвищенню її соціального статусу та престижу. Однак низка й об'єктивних, і суб'єктивних причин загальмувала цей процес, а репресії 1930-х рр. засвідчили неможливість її завершення в умовах радянського тоталітарного режиму.

Набуло подальшого розвитку висвітлення історико-педагогічних аспектів діяльності Наркомосу УСРР як керівного органу управління системою вищої освіти.

У науковий обіг введено нові й маловідомі архівні документи та публікації в періодичних виданнях, які доповнюють і збагачують історію вітчизняної вищої освіти (зокрема, матеріали ЦДАВО України, ЦДАГО України, Держархіву Харківської обл.; Бюлетеня Наркомосу УСРР, журналів «Студент революції», «Шлях освіти» та ін.).

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їхнього використання при викладанні у вищих навчальних закладах спецкурсів з історії вищої освіти в Україні. Вони можуть бути використані під час написання підручників і посібників, наукових праць, довідкових видань з історії вищої освіти; для виконання курсових та дипломних робіт студентами, слухачами магістратури; у системі підвищення кваліфікації учителів в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка про впровадження № 33 від 30.05.2017 р.), КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (довідка про впровадження № 01-23/867 від 08.06.2017 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка про впровадження № 319 від 08.06.2017 р.), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка про впровадження № 1519 від 20.06.2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження висвітлювалися у виступах на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня, серед яких: – *міжнародні*: «Управління в освіті» (Львів, 2011), «Управлінська компетентність керівника навчального закладу» (Хмельницький, 2013); – *всеукраїнські*: «Вища педагогічна освіта України: історичний досвід та сучасні євроінтеграційні процеси» (Глухів, 2012), «Освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 75-річчя утворення Хмельницької області)» (Хмельницький, 2012), «Історико-педагогічні дослідження в Україні: стан, проблеми, перспективи» (Хмельницький, 2013); «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013); – *міжвузівські*: «Історико-педагогічні дослідження в Україні: стан, проблеми, перспективи» (Хмельницький, 2012), «Сучасні історико-педагогічні дослідження в Україні» (Хмельницький, 2014).

Результати дослідження заслуговувалися на засіданнях кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (2012–2017 рр.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 13 одноосібних наукових публікаціях автора, з яких 7 відображають основні наукові результати дисертації (зокрема, 1 публікація в зарубіжному науковому виданні; 1 публікація у вітчизняному науковому фаховому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз), 5 – апробаційного характеру, 1 праця, яка додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (437 найменувань, з них – 86 архівних джерел) та додатків (15 на 41 сторінці). Загальний обсяг дисертації становить 271 сторінку друкованого тексту, основний зміст викладено на 194 сторінках. Роботу ілюстровано 8 таблицями.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, вказано її зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, хронологічні та територіальні межі, джерельну базу дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про впровадження, апробацію та опублікування результатів дисертації; зазначено її структуру й обсяг.

У **першому розділі** – «Діяльність Наркомосу УСРР у сфері вищої освіти як історико-педагогічна проблема» – здійснено аналіз історіографічно-джерельної бази дослідження, розкрито основні напрями діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти в 1919–1930-х рр., висвітлено формування апарату та функції Наркомосу УСРР як державного органу управління освітою (1919 – початок 1930-х рр.).

Аналіз наукових праць про діяльність Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти у визначених хронологічних межах дав змогу умовно поділити історіографію окресленої проблеми на три періоди: перший – 1919 – початок 1930-х рр.; другий – 1930–1980-ті рр.; третій – 1990-ті рр. – донині. Кожному із них притаманні концептуальні підходи, які відрізнялися ідеологічною, ідейною спрямованістю розкриття проблеми розвитку вищої освіти в УСРР в 1919 – на початку 1930-х рр.

Перший період (1919 – початок 1930-х рр.) характеризується висвітленням діяльності Наркомосу УСРР щодо реформування української системи вищої освіти в працях безпосередніх учасників тих подій Г. Гринька, Я. Звігальського, А. Зільберштейна, М. Іванова, А. Приходька, Я. Ряпо, М. Скрипника, О. Шумського, В. Ястржембського та ін.. Вони хоч і мали ідеологічну спрямованість, однак детально розкривали законотворчу діяльність Наркомосу, його роль у процесі реорганізації вишів, формуванні студентського контингенту тощо. Характерною ознакою другого періоду (1930 – 1980-ті рр.) стали суперечливі погляди щодо діяльності Наркомосу УСРР як керівного органу освіти. Більшість наукових розвідок Г. Березняка, І. Білодіда, В. Білоцерківського, А. Бондаря, М. Гриценка, М. Грищенко, А. Мельниченка, В. Пітова, М. Рудька, О. Слуцького, С. Чавдарова, Г. Ясницького та ін. пронизані радянською ідеологією, схваленням політики партії та її вождів. Діяльність Наркомосу УСРР та його керівників, здебільшого, оцінювалися негативно. Водночас ці праці містять цінний фактологічний матеріал і заслуговують на увагу. Третій період (1990-ті рр. – донині) пов'язаний із демократизацією суспільно-політичного життя, утвердженням плюралізму думок, відкритого доступу до архівних джерел, що дало змогу вченим Л. Артемовій, Л. Березівській, М. Виговському, В. Даниленку, І. Зайченку, В. Кременю, М. Кузьменку, В. Курилу, В. Липинському, В. Любару, В. Майбороді, С. Майбороді, Л. Медвідь, М. Мірошніченко, О. Мушці, Л. Рябченко, С. Сисоевій, Б. Ступаріку, О. Сухомлинській, Ю. Телячому, І. Яшук та ін. у руслі досліджуваних ними проблем об'єктивно висвітлити розвиток вищої освіти УСРР у 1919 – на початку 1930-х рр.

Вагомий внесок у дослідження діяльності Наркомосу УСРР зробив І. Лікарчук. Інтерес викликає його монографія «Міністри освіти України: (1917–1943 рр.)» (2002 р.), де розкрито роль народних комісарів у реформуванні системи освіти загалом та вищої зокрема, дано об'єктивну оцінку діяльності керівників Наркомосу УСРР в становленні нової моделі вищої освіти в 1920-х рр.

Чільне місце в історіографії дослідження посідають наукові праці О. Сухомлинської. Цінним для нашого дослідження є двотомник «Українська педагогіка в персоналіях» (2005 р.), особливо друга книга, у якій відображено життєвий і творчий шлях знаних педагогів ХХ ст., організаторів радянської системи освіти, наркомів УСРР (Г. Гринька, В. Затонського, Я. Ряппо, М. Скрипника, О. Шумського та ін.), проаналізовано їхній внесок у розбудову національної системи освіти загалом та вищої зокрема.

Невід'ємною частиною історіографічної бази досліджуваної теми є зарубіжні видання, створені кількома хвилями еміграції українців: Г. Васьковича, Г. Ващенко, М. Глобенка, І. Коляски, І. Крилова, С. Сірополка та ін., у яких проаналізовано зміни в Україні після революції 1917 р. та їх вплив на освіту, теоретичні основи організації нової школи в національній державі, значення української періодичної преси у розбудові українського шкільництва, Проект єдиної школи та план управління освітою в Україні та ін. Однак діяльність Наркомосу в галузі вищої освіти розкрита епізодично.

Тема діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти в 1919 – на початку 1930-х рр. знайшла належне відображення в різноманітних за походженням групах джерел (праці керівників Наркомосу УСРР, освітніх діячів досліджуваного періоду; періодичні видання; інтерпретаційні джерела; нормативно-правові акти; архівні документи й матеріали Державного архіву Харківської області, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України), синтетичний аналіз яких дав змогу оцінити їх у взаємозв'язку, відтворити послідовність реформування системи вищої освіти впродовж 1919 – на початку 1930-х рр.

Дослідження діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти в зазначений період дало змогу виокремити її основні напрями, які розроблялися на теоретичному та законодавчому рівнях.

Початковим напрямом діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти визначається курс на реформування, який розпочався з видання декрету Ради народних комісарів УСРР від 02.03.1919 р. «Про вступ до вищої школи», згідно з яким при вступі до вишів не вимагали атестатів про середню освіту і будь-яких інших посвідчень, окрім посвідчення особи й віку. Продовжуючи політику реформування вищої освіти, Наркомос УСРР ввів посаду комісара в інститутах та технікумах. У 1920 р. була прийнята постанова «Про реформу вищої школи», якою передбачено ліквідацію університетів. Встановлювалося два типи вищої школи: технікуми (готували спеціалістів вузького профілю) та інститути (випускали інженерів та інших спеціалістів широкого профілю).

Окрім реорганізації системи освіти, Наркомос УСРР зосередив зусилля щодо налагодження, впорядкування освітньо-виховного процесу в закладах вищої

освіти. Розроблялися навчальні плани та програми, вводилися нові форми, методи навчання, засоби контролю знань студентів. Загальнообов'язковими стали виробнича практика та стажування.

У процесі дослідження встановлено, що хоча декларативно вища освіта мала безкоштовний характер, однак, ураховуючи складне матеріальне становище навчальних закладів, ввели плату за навчання. Її розміри залежали від особливостей підготовки фахівців, соціального походження студентів тощо. З метою покращення матеріально-технічного оснащення вишів, до їхнього фінансування залучалися підприємства, організації. З 1922 р. запроваджувалися державні та приватні стипендії для студентів.

Особливу увагу Наркомос УСРР приділяв формуванню студентського контингенту вищих навчальних закладів, його пролетаризації. Під час вступу перевагу надавали членам більшовицької партії, комсомольцям, випускникам робфаків. Заздалегідь планувалися норми прийому за квотами робітників, селян, службовців та ін. З метою очищення студентського складу від «ворожих елементів» і «мертвих душ», починаючи з 1921 р., проводилися так звані «соціально-академічні чистки», унаслідок яких було відраховано значну кількість студентів.

Пріоритетним напрямом роботи Наркомосу УСРР досліджуваного періоду стала «українізація» вищої освіти. Активними учасниками цього процесу були безпосередньо народні комісари освіти Г. Гринько, М. Скрипник, О. Шумський. Одними із перших законодавчих актів у цьому контексті були постанови 1920 р. «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з російською», «Про підготовку працівників освіти з обов'язковим вивченням української мови», «Про введення української мови в школах і радянських закладах» та ін. РНК УСРР влітку 1923 р. прийняла такі важливі декрети, як «Про заходи по українізації навчально-виховних і культурно-освітніх установ», «Про заходи по забезпеченню рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови». Того ж 1923 р. Головне управління професійної освіти затвердило положення «Про введення викладання на українській мові по школах сільськогосподарської вертикалі», «Про введення викладання на українській мові по педагогічній вертикалі». Вищі навчальні заклади розробляли графіки «українізації», постійно звітували перед Наркомосом про стан навчання студентів і викладання дисциплін українською мовою, наявність посібників та підручників. Однак, у 1929 р. із 42 інститутів україномовних було лише 14, а зі 107 технікумів навчальний процес був українізований тільки в 52.

Дослідження означеної проблеми дало підстави стверджувати, що в 1919 – на початку 1930-х рр. державним органом управління в галузі освіти України був Наркомос УСРР, очолюваний наркомаами освіти В. Затонським, Г. Михайличенком, Г. Гриньком, О. Шумським, М. Скрипником.

На основі аналізу історичних та архівних джерел встановлено, що структуру Наркомосу УСРР в 1919 р. утворювали: колегія та відділи – загальний, постачання, організаційно-інструкторський, соціального виховання (шкільний), позашкільний, вищої школи, мистецтва. Діяльністю вищих навчальних закладів

опікувався відділ вищої школи. (Декретом Ради народних комісарів УСРР від 10.08.1920 р. він був реорганізований в Український головний комітет професійної та спеціально-наукової освіти (далі – Укрголовпрофос)).

До складу Укрголовпрофосу входили загальна канцелярія та відділи: розрахунково-фінансовий, постачання, адміністративно-промисловий, організаційний, соціально-економічної, педагогічної, індустріально-технічної, сільськогосподарської, медичної освіти, учена рада вищої освіти.

Упродовж 1920-х рр. структура Наркомосу УСРР зазнавала організаційних змін. У 1925 р. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет та Рада народних комісарів прийняли постанову «Про реорганізацію Народного Комісаріату освіти УСРР», згідно з якою були скасовані головні комітети соціального виховання, професійної освіти та політосвітній комітет, натомість сформовані відповідні управління із одноосібним керівництвом. У складі управлінь організовувалися комісії, методичні комітети, які вирішували справи науково-методичного характеру. При колегії Наркомосу УСРР заснували Державний науково-методологічний комітет; Управління справами літератури й видавництва. Для перевірки діяльності Наркомосу УСРР було створено об'єднану ревізійну комісію.

Посилення загальноідеологічного впливу та початок уніфікації системи вищої освіти за російським зразком спричинили в 1930 р. чергову зміну структури Наркомосу УСРР. Замість управлінь з'явилися сектори: планування; методичний; соціального виховання; масової комуністичної освіти; кадрів; мистецтв; організаційний і правний сектори; сектор військовізації і фізкультури; нацменшин. До їхніх обов'язків входило розроблення й затвердження типових навчальних планів та програм, систематичний контроль за навчальною, науково-дослідною роботою тощо.

З початку 1930-х рр. напрями діяльності Наркомосу УСРР змінилися у контексті загальносоюзної уніфікації системи вищої освіти УСРР за російським зразком.

У другому розділі – «Запровадження Наркомосом УСРР моделі вищої освіти в радянській Україні (1919 – початок 1930-х рр.)» – розкрито запровадження в дію нової структури вищої освіти, схарактеризовано директивне керівництво організацією освітньо-виховного процесу у вищій школі, проаналізовано процес реформування вищої освіти в період «українізації», висвітлено керівництво вищою освітою в умовах посилення репресивно-тоталітарної системи.

Під організаційними засадами діяльності Наркомосу УСРР як органу центральної виконавчої влади в сфері освіти розуміють його структуру, кадровий склад, що забезпечували підготовку, розробку і прийняття основоположних документів з метою створення нової моделі вищої освіти та їх практичну реалізацію. До педагогічних засад належать ідеї, принципи, напрями, форми та методи роботи у вищих навчальних закладах у сфері освіти й виховання.

З'ясовано, що Наркомос УСРР з 1919 р. розпочав реформування всієї системи освіти, важливою ланкою якої була вища школа як «синтез народногосподарських і культурних досягнень». Будівництво нової системи

вищої освіти відбувалося в складних соціально-економічних, політичних умовах, зумовлених революційними подіями, громадянською війною, змінами влади, урядів тощо.

Установлено, що в Україні було здійснено реорганізацію системи народної освіти, її вищої ланки, зокрема. 11.03.1919 р. Наркомос УСРР прийняв постанову «Про організацію управління вищими навчальними закладами», згідно з якою діяльність вишів здійснювалася під керівництвом наукових, факультетських, просвітницьких рад. Запроваджувалася посада комісара, який призначався наркомом освіти і мав широкі повноваження. Були ліквідовані університети, а на базі їхніх факультетів утворювалися інститути фізико-математичних, гуманітарно-суспільних наук. Виникали нові вищі навчальні заклади – академії теоретичних знань.

У перші роки радянської влади розпочалася «пролетаризація» вищої освіти. При зарахуванні до вищих навчальних закладів переважна кількість місць бронювалася для випускників робітничих факультетів, підготовчих курсів. На решту оголошувався конкурс, при якому перевагу надавали робітникам, селянам, комуністам і комсомольцям. З метою підготовки молоді до навчання відкривалися «нуль-семестри». Для «оновлення і демократизації професорсько-викладацького складу» було скасовано наукові ступені та вчені звання, запроваджено заміщення посад за конкурсом, у якому мав право брати участь кожен громадянин УСРР.

На основі проаналізованої історіографічно-джерельної бази можна стверджувати, що Наркомос УСРР докладав багато зусиль для того, щоб упорядкувати освітній процес за принципами соціалістичного устрою суспільства. Основним документом вищого навчального закладу, який визначав усі сфери його діяльності, було тимчасове положення. Кожен рік навчання поділявся на триместри, які тривали, в середньому, три місяці. У вищих навчальних закладах були створені предметні комісії, куди входили викладачі й студенти; їхнім завданням визначалася підготовка навчальних планів, розробка нових методик навчання. Для координації роботи на факультетах функціонувало бюро інституту. З метою контролю за освітнім процесом у складі бюро створювалася навчально-контрольна комісія. Також НКО затвердив нові навчальні плани для інститутів, відповідно до яких розроблялися робочі програми з розподілом матеріалу на теоретичний (опрацьовувався на лекціях-бесідах з усіма студентами) і практичний (засвоювався шляхом проведення семінарів у лабораторіях, майстернях тощо).

Одним із ефективних методів поглиблення знань студентів, максимального поєднання теорії з практикою вважалися лекції-диспути. З метою забезпечення достатньої кількості учасників диспуту потрібно було завчасно опублікувати тези лекції, програми, проінформувати студентів, працівників державних, партійних установ, підготувати список літератури, щоб учасники мали змогу підготуватися до занять належним чином.

Охарактеризовано бригадний метод, який активно запроваджувався в технікумах та інститутах. Він передбачав поділ курсу на бригади, кожна з яких готувала колективний реферат на тему, визначену викладачем. Однак, ставлення до запропонованих методик було дискусійним. Деякі викладачі вважали, що така

форма роботи дає змогу опрацювати більшу кількість фахової літератури. З іншого боку, такий метод підготовки семінарських занять перешкоджав набуттю навичок самостійної праці, потрібних для справжньої наукової роботи.

Установлено, що запровадження активних методів навчання, наштовхувалося на перешкоди, найголовнішими з яких стала нестача навчальних лабораторій, брак коштів на утримання асистентів, недостатнє матеріально-технічне обладнання кабінетів тощо. У другій половині 1920-х рр. висувалися вимоги про необхідність розробки універсального освітнього методу навчання. Педагоги схилилися до уніфікованого використання лекційно-семінарського методу викладання й висували пропозиції щодо його вдосконалення. Утім, нехтуючи ними, наприкінці 1920-х рр. Наркомос УСРР адміністративно застосував як єдино можливий бригадно-лабораторний метод, що суперечило громадській позиції педагогів.

Проаналізовано зміни в організації системи оцінювання та обліку знань студентів. Екзамени й заліки вважалися пережитками минулого, запозиченнями з дореволюційної вищої школи, метою якої було повідомлення, засвоєння формальних знань. Методичний комітет Головного управління професійної освіти в 1924 р. розробив інструкцію «Про систему обліку знань у ВУЗ'ах», у якій зазначалося, що екзамени та заліки не мали бути пов'язані безпосередньо з процесом вивчення предмета, а відбуватися окремо, іноді через тривалий проміжок часу. Вважалося, що в процесі заліково-екзаменаційної системи студенти нераціонально розподіляли час на вивчення навчальних дисциплін, концентруючись на підготовці до екзамену або заліку. У зв'язку з цим, в українських вишах ліквідовувалися екзамени й заліки. Директивно вказувалося на потребі переходу від екзаменаційної системи перевірки знань до колективного підсумкового оцінювання.

Однак така колективна система оцінювання знань виявилася не ефективною. Як зазначалося в обіжнику № 261 від 30.06.1925 р. «Про заходи до належного оцінювання знання окремих студентів», на старших курсах було багато таких, хто мав низький рівень успішності. Тому вся відповідальність покладалася на викладачів, які звітували перед правлінням вишу за рівень підготовки студентів, які отримали підсумкову оцінку.

Установлено, що з червня 1923 р. в інститутах та технікумах обов'язковими стали виробнича практика та стажування, тривалість яких залежала від специфіки вишу. Організація практичної підготовки студентів була нелегкою справою, оскільки державні підприємства виявилися неспроможними надати потрібну кількість робочих місць студентам і виділити кошти на їхнє утримання. Предметні комісії вишів не встигали вчасно розробляти плани і програми проведення практики, не існувало належного контролю за її проходженням з боку адміністрації.

Великого значення у вишах надавалося науково-дослідницькій діяльності. За час навчання в інституті студент повинен був виконати самостійну (дипломну) роботу, яка демонструвала здібність науково міркувати, добирати й аналізувати матеріал, експериментувати у відповідній галузі науки, робити висновки і

захищати їх. Завдання для самостійної роботи студент повинен був отримати не пізніше останнього триместра, а експериментальну частину мав виконати протягом 9 триместру. Після цього надавався пільговий триместр для написання письмового звіту і захисту роботи. Теми дипломних робіт розроблялися предметними і затверджувалися факультетськими комісіями. Їх заміна допускалася у виняткових випадках при наявності достатнього мотивування, погодження керівника і фіксувалася комісією деканату.

Період 1923–1927 рр. в історії УСРР характеризується політикою «українізації», яка мала значний вплив на освіту. Досліджено, що саме з приходом до керівництва Наркомосу Г. Гринька, ідеї якого підтримали його наступники О. Шумський, М. Скрипник та ін., справа «українізації» стала одним із провідних напрямів діяльності освітнього відомства УСРР досліджуваного періоду. Установлено, що зміст і напрями «українізації» вищої освіти полягали в запровадженні в усіх вишах навчального курсу українознавства, української мови і як мови викладання, і як обов'язкової навчальної дисципліни. Відбувалося масове відкриття курсів української мови для викладачів; складання іспиту на знання української мови і для усіх осіб, котрі бажали вступити до вищих шкіл України, і для випускників вишів; організовувалося забезпечення вищої школи україномовними підручниками та літературою тощо. Загалом процесу «українізації» вищої освіти були притаманні динамічні темпи. Водночас, незважаючи на досягнення Наркомосом УСРР позитивних результатів у справі «українізації», значна кількість вишів залишалися російськомовними (особливо індустріально-технічної та медичної спеціалізації).

З'ясовано, що хід «українізації» гальмували і об'єктивні (не вистачало підручників і термінологічних словників, нерозробленість наукової термінології та номенклатури тощо), і суб'єктивні причини (неуважне ставлення керівництва окремих вишів до вказівок Наркомосу УСРР, небажання викладачів переходити на українську мову викладання та ін.).

Із прийняттям першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства розпочався «наступ соціалізму по всьому фронту». У цей період на засіданнях Наркомосу УСРР, різного рівня нарадах, сторінках преси широко обговорювалося питання про уніфікацію системи освіти УСРР і РСФРР та створення єдиної системи народної освіти в СРСР за російським зразком. Пленум ЦК ВКП(б) у липні 1928 р. прийняв рішення про уніфікацію системи підготовки спеціалістів. Це був один із перших кроків на шляху знищення української системи освіти. 11.09.1929 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти». Технікуми, які належали до вищих навчальних закладів, були переведені в статус середніх спеціальних навчальних закладів, а на базі профшкіл утворювалися школи фабрично-заводського навчання.

З'ясовано, що згідно з урядовими постановами «Про реорганізацію вузів і втузів і передачу їх у відання відповідних наркоматів», «Про реорганізацію вищих навчальних закладів: технікумів і робітфаків», «Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти в Україні», прийнятих влітку 1930 р., були створені

галузеві інститути на базі факультетів багатoproфільних вишів. Технікуми, котрі володіли належною матеріальною базою і кваліфікованим кадровим складом викладачів, перетворювалися в інститути. Реорганізація збільшила кількість вищих навчальних закладів з 42 до 155. Установлено, що реформування системи вищої освіти за галузевим принципом мало негативні наслідки. Відомства почали роздрібнювати виші, створювати малоефективні інститути, пристосовуючи їх до вузькопрофільних інтересів. У зв'язку з потребою у висококваліфікованих кадрах в Україні розпочалася планова робота щодо створення системи заочної освіти.

Наприкінці 1920-х рр. комуністична партія посилила контроль репресивних органів у боротьбі з «буржуазно-націоналістичними» тенденціями в Україні. На початку 1930-х рр. багатьох керівників та діячів Наркомосу УСРР було звинувачено у викривленні національно-культурної політики, заарештовано. Подальший розвиток системи освіти загалом, вищої, зокрема, в Україні регламентувався дублюванням загальносоюзних нормативно-правових документів.

ВИСНОВКИ

У дисертації розкрито організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР щодо вищої освіти в умовах становлення й розвитку командно-адміністративної системи. Результати, одержані в процесі дослідження, дають змогу зробити такі **висновки**:

1. Аналіз історичної, педагогічної літератури засвідчив, що історія вищої освіти України 1919 – початок 1930-х рр. представлена у наукових працях і сучасних дослідників, радянських учених, і відомих українських діячів того часу. У публікаціях безпосередніх учасників побудови української системи освіти розкрито проблеми вищої школи в перші роки радянської влади, подано значний фактологічний матеріал. Радянські вчені 1930–1980 рр. висвітлювали діяльність Наркомосу УСРР у контексті досліджуваних ними проблем розвитку освіти, але їхнє об'єктивне вивчення окресленої проблеми, урахувавши ідеологічні перешкоди, значною мірою було обмежене. Дослідження діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти у визначених хронологічних межах стало цілеспрямованим і об'єктивним лише в незалежній Україні. Однак організаційно-педагогічним засадам діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти (1919 – початку 1930-х рр.) в історіографії належної уваги не приділяли.

З'ясовано, що діяльність Наркомосу УСРР у сфері вищої освіти в 1919 – на початку 1930-х рр. відображена в різноманітних за походженням групах джерел, серед яких на пріоритетну увагу заслуговують архівні матеріали. Важлива інформація з цієї проблематики виявлена також і в працях активних учасників розбудови вищої освіти, і в тематичних збірниках документів, монографіях, посібниках з історії освіти, дисертаціях учених радянської доби та сучасних науковців. Вагомим джерелом дослідження стала періодична преса 1920-х рр., на шпальтах якої висвітлювалися актуальні питання реформування системи вищої освіти, ідеї освітянських діячів та ставлення молоді до змін у суспільстві.

Проаналізовані Інтернет-ресурси сприяли більш детальнішому розкриттю особливостей організації навчально-виховного процесу на регіональному рівні, питань матеріально-технічного забезпечення вишів, висвітленню умов навчання та проживання студентів.

2. Схарактеризовано процес запровадження в УСРР радянської моделі вищої освіти. Загалом діяльність керівного органу освіти протягом 1919 –1920-х рр. спрямовувалася на створення нової національно орієнтованої системи вищої освіти. Установлено, що основними напрямками діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти були: законотворча діяльність, відображена в значній кількості постанов та розпоряджень щодо реформування системи вищої освіти і запровадження її нової структури; розроблення змісту та пошуки нових форм організації навчально-виховного процесу у вишах; фінансування та матеріально-технічне забезпечення вищих навчальних закладів; формування студентського контингенту; упровадження політики «українізації» у вищу школу; уніфікація системи вищої освіти за російським зразком.

З огляду на вищезазначене, нами запропоновано періодизацію діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти в 1919 – на початку 1930-х рр.:

I період – 1919–1920 рр. – складова доба Української революції, яка характеризується паралельним існуванням радянської та УНРівської систем вищої освіти;

II період – 1920–1923 рр. – організація радянської моделі вищої освіти;

III період – 1923–1927 рр. – «українізація» вищої школи;

IV період – 1928 – початок 1930-х рр. – згортання демократичних тенденцій, упровадження репресивно-тоталітарної системи.

3. Розкрито структуру Наркомосу УСРР у 1919 – на початку 1930-х рр. Результати дослідження засвідчили, що структура змінювалася під впливом соціально-економічних і суспільно-політичних чинників. Системний аналіз функцій Наркомосу УСРР, який підпорядковувався Раді народних комісарів, котра перебувала під контролем КП(б) України, дає підстави стверджувати про пошуки нових форм і методів управління освітою. У руслі розбудови радянської держави вони змінювалися від орієнтування на систему управління освітою РСФРР до самостійного та відносно незалежного функціонування, а на початку 1930-х рр. – до уніфікації всієї системи освіти й цілковитої загальносоюзної підпорядкованості. На початку 1920-х рр. Наркомос і комітети, які входили до його складу, виконували адміністративно-організаційні функції, спрямовані на реформування системи вищої освіти в Україні. Реорганізація Наркомосу в 1925 р. і запровадження у його структурі управлінь характеризувалися поглибленням та активізацією навчально-методичної роботи у вишах, а початок 1930-х рр. – посиленням загальноідеологічного впливу з кардинальною зміною завдань Наркомосу та його секторів.

4. Проаналізовано основну ідеологічну й організаційну діяльність Наркомосу УСРР протягом 1920-х рр., яка здійснювалася в дусі соціалістичного будівництва. У процесі дослідження виявлено, що його робота в 1919–1920 рр. у галузі вищої освіти мала організаційний характер. Саме у цей період були ліквідовані усі

університети, на основі їх факультетів утворювалися інститути, які разом із технікумами вважалися вищими навчальними закладами. У вишах запроваджувалася посада комісара, скасовувалися вчені звання та наукові ступені, змінювалися умови зарахування студентів, започатковувалися робфаки, організовувалися «нуль-семестри» з метою підготовки робітничої молоді до здобуття вищої освіти.

Досліджено, що організаційно-педагогічна діяльність Наркомосу УСРР протягом 1920–1923 рр. щодо організації радянської моделі вищої школи, забезпечення освітньо-виховного процесу була цілеспрямованою і системною. Зміст вищої освіти, розроблений відповідними структурними підрозділами, логічно випливав з її мети, завдань і принципів. Затверджували нові навчальні плани для інститутів та технікумів, особлива увага приділялася вивченню суспільствознавства, марксистсько-ленінської теорії, наукової організації праці тощо. Розроблялися робочі навчальні програми, застосовувалися нові методи навчання. У вишах ліквідувалися экзамени і заліки, натомість запроваджувалася колективна оцінка знань. Обов'язковим елементом навчального процесу стали виробнича практика та стажування.

Установлено, що діяльність Наркомосу УСРР періоду 1923–1927-х рр. спрямовувалася на реалізацію політики «українізації» як важливого складника національної ідеї, що відіграв позитивну роль у становленні і розвитку системи вищої освіти УСРР, сприяв розширенню сфери функціонування української мови у навчально-виховному процесі вишів, підвищенню її соціального статусу та престижу. Однак низка об'єктивних і суб'єктивних причин загальмувала цей процес, а репресії 1930-х рр. засвідчили неможливість її завершення в умовах радянського тоталітарного режиму.

5. З'ясовано, що наприкінці 1920-х рр. діяльність Наркомосу УСРР підпорядковувалася директивам липневого (1928 р.) та листопадового (1929 р.) пленумів ЦК ВКП(б), рішенням XVI з'їзду партії. Цей період характеризується реорганізацією вищих навчальних закладів, утворенням на базі факультетів нових інститутів, формуванням контингенту студентів, який би повністю відповідав соціальним і моральним принципам побудови соціалізму. Розпочалася уніфікація української системи вищої освіти, що здійснювалася шляхом свавілля партійних працівників, усупереч думці українських педагогів та керівників освіти. Вона призвела до втрати прогресивних напрацювань вищої школи УСРР, спричинила матеріальну шкоду народному господарству, мала негативні наслідки в освітянському середовищі.

Це слід враховувати на сучасному етапі й виважено ставитися до механічного підпорядкування національної освіти під стандарти освітніх систем інших країн. Засвоєння історико-педагогічних традицій є важливим складником формування національної свідомості, збереження української культурно-освітньої спадщини.

Таким чином, розв'язання поставлених завдань уможливило досягнення мети дисертації. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми організаційно-педагогічних засад діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої

освіти у 1919 – на початку 1930-х рр. Потребують подальшого вивчення такі історико-педагогічні проблеми: організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР у сфері вищої освіти 1930-ті–1941 рр., політика Наркомосу радянської України у сфері освіти національних меншин тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Мазуренок М. Особливості реформування системи вищої освіти в УСРР в 1920 р. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: ЧНУ, 2013. Вип. 642: Педагогіка та психологія. С. 84–90.

2. Мазуренок М. В. Впровадження «українізації» у систему вищої освіти УСРР в 1920-х рр. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА, 2013. Вип. 14. С. 289–293.

3. Мазуренок М. В. Фонди ЦДАВО України як джерело дослідження діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти (1920-ті рр.). *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА, 2013. Вип. 15. С. 427–431.

4. Мазуренок М. В. Особенности организации учебного процесса в высших учебных заведениях Украинской Социалистической Советской Республики (1920–1924 годы). *Вестник Тверского государственного университета. Сер.: Педагогика и психология*. 2014. № 1. С. 172–179.

5. Мазуренок М. В. Українське студентство в контексті соціально-економічної політики радянської влади в 1920-х рр. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки*. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2014. Вип. 24. С. 41–47.

6. Мазуренок М. В. Організаційні засади діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти в 1920-х рр. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя: КПУ, 2015. Вип. 42 (95). С. 30–37.

7. Мазуренок М. Керівництво вищою освітою УСРР в умовах посилення репресивно-тоталітарної системи (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.). *Педагогічний дискурс*. Хмельницький, 2017. Вип. 22. С. 113–117.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Мазуренок М. В. Заходи радянської влади щодо реорганізації системи управління вищою освітою України: централізація на зміну автономії (1919 .). *Освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 75-річчя утворення Хмельницької області)*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 27 верес. 2012 р.). Хмельницький: ХГПА, 2012. С. 163–168.

9. Мазуренок М. В. Структура та організаційна діяльність Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти (1919 – початок 1930-х рр.). *Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА / [Історико-педагогічні дослідження в Україні: стан, проблеми, перспективи]*: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф.

аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 18 жовт. 2012 р.)]. Хмельницький: ХГПА, 2012. Вип. 1. С. 119–126

10. Мазуренок М. В. Директивне керівництво системою вищої освіти в Україні в 1920-х рр. *Управлінська компетентність керівника навчального закладу*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 30 верес. 2013 р.). Хмельницький: ХГПА, 2013. С. 58–62.

11. Мазуренок М. В. Управління вищими навчальними закладами в Україні в 1920–1924 рр.: історико-педагогічний аспект. *Наукові записки*: зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА / [Історико-педагогічні дослідження в Україні: стан, проблеми, перспективи: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 17 жовт. 2013 р.)]. Хмельницький: ХГПА, 2013. Вип. 2. С. 89–97.

12. Мазуренок М. В. Організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти (1919 – початок 1930-х рр.): історіографія дослідження. *Наукові записки*: зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА / [Сучасні історико-педагогічні дослідження в Україні: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 3 берез. 2015 р.)]. Хмельницький: ХГПА, 2015. Вип. 3. С. 57–67.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Мазуренок М. Методичні рекомендації до вивчення спецкурсу «Історія управління вищою освітою в Україні (1919 – початок 1930-х рр.)». Хмельницький, 2015. 20 с.

АНОТАЦІЇ

Мазуренок М. В. Організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти (1919 – початок 1930-х рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія МОН України, Хмельницький, 2017.

У дисертації комплексно розкрито організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР у сфері вищої освіти (1919 – початок 1930-х рр.). Виокремлено основні напрями діяльності Наркомосу УСРР щодо запровадження радянської моделі вищої школи. Висвітлено формування апарату та функції Наркомосу УСРР як державного органу управління освітою періоду 1919 – початку 1930-х рр.

Проаналізовано діяльність Наркомосу в 1919–1920 рр. щодо вищої освіти, яка мала реорганізаційний характер: ліквідацію університетів (на основі їхніх факультетів утворювали інститути, які разом із технікумами вважалися вищими навчальними закладами); запровадження посади комісара, зміни умов зарахування студентів тощо. Висвітлено освітньо-виховний процес у вищій школі періоду 1920–1923 рр. (розробляли нові навчальні плани, робочі програми;

застосовували нові методи навчання, форми контролю; обов'язковим елементом навчального процесу стали виробнича практика та стажування). Схарактеризовано діяльність Наркомосу УСРР періоду 1923–1927-х рр., яка спрямовувалася на реалізацію курсу «українізації» як важливого складника національної політики, що відіграв позитивну роль у становленні вищої школи УСРР, висвітлено керівництво вищою освітою в умовах посилення репресивно-тоталітарної системи.

Ключові слова: Наркомос, УСРР, нарком, вища освіта, організаційно-педагогічні засади, реорганізація, уніфікація, вищі навчальні заклади, інститути, технікуми, студенти.

Мазуренок М. В. Организационно-педагогические основы деятельности Наркомпроса УССР в отрасли высшего образования (1919 – начало 1930-х гг.). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики». – Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия МОН Украины, Хмельницкий, 2017.

В диссертации комплексно раскрыты организационно-педагогические основы деятельности Наркомпроса УССР в отрасли высшего образования (1919 – начало 1930-х гг.). Выделены основные направления деятельности Наркомпроса УССР относительно введения советской модели высшей школы. Освещены формирование аппарата и функции Наркомпроса УССР как государственного органа управления образованием периода 1919 – начала 1930-х гг.

Проанализирована деятельность Наркомпроса в 1919-1920 гг. относительно высшего образования, которая носила реорганизационный характер: ликвидация университетов (на основе их факультетов образовывались институты, которые вместе с техникумами считались высшими учебными заведениями), введение должности комиссара, изменение условий зачисления студентов. Освещен образовательно-воспитательный процесс в высшей школе периода 1920–1923-х гг. (разрабатывались новые учебные планы, рабочие программы; применялись новые методы обучения, формы контроля; обязательными элементами учебного процесса стали производственная практика и стажировка). Охарактеризована деятельность Наркомпроса УССР периода 1923–1927-х гг., которая была направлена на реализацию курса «украинизации» как важного составного элемента национальной политики и сыграла положительную роль в развитии высшего образования УССР, освещено руководство высшим образованием в условиях усиления репрессивно-тоталитарной системы.

Ключевые слова: Наркомпрос, УССР, нарком, высшее образование, организационно-педагогические основы, реорганізація, уніфікація, высшие учебные заведения, институты, техникумы, студенты.

Mazurenok M. V. Organizational-Pedagogical Principles of People's Commissariat of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in Higher Education (1919 – Early 1930's). – Qualifying scientific work as a manuscript .

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogy». – Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy Ministry of Education and Science of Ukraine, Khmelnytskyi, 2017.

The dissertation deals with the study of organizational and pedagogical principles of the functions of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian Soviet Socialistic Republic as the governing body of the period of the formation of the Ukrainian Soviet educational model of higher education, its functioning in the conditions of the abolition of democratization in the field of education introduced during the period of the Ukrainian statehood of 1917–1921, the emergence and establishment of the totalitarian system.

The structure of the People's Commissariat of the USSR in 1919 – early 1930s is revealed. The system analysis of the functions of the People's Commissariat of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, which was subordinated to the Council of People's Commissars, which operated under the control of the Central Committee of the Communist Party of the Bolsheviks of Ukraine, gives grounds for asserting the search for new forms and methods of education management. In the context of the development of the Soviet state, they changed from targeting the education management system of the Russian Socialist Federative Soviet Republic to relatively independent functioning, and in the early 1930s, to unify the whole system of education and the entire all-Union subordination. In the early 1920s, the People's Commissariat and the committees that were part of it held administrative and organizational functions aimed at reforming the system of higher education in Ukraine. The reorganization of the People's Commissariat in 1925 and the introduction in its structure of the departments were characterized by deepening and intensifying educational and methodological activities in higher education, and at the beginning of the 1930s – an increase in overall ideological influence with a radical change in the tasks of the People's Commissariat and its sectors.

The periodization of the functions of the People's Commissariat of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the field of higher education in 1919 – early 1930s was proposed.

I period – 1919–1920 – an integral part of the Ukrainian Revolution, which is characterized by the parallel existence of the Soviet and the Ukrainian National Soviet system of higher education;

II period – 1920–1923 – organization of the Soviet model of higher education;

III period – 1923–1927 – «Ukrainization» of the high school;

IV period – 1928 – the beginning of the 1930s - discontinuance of the democratic tendencies, introduction of the repressive-totalitarian system.

The activity of the People's Commissariat in 1919–1920 at higher education was traced which had a reorganization character, namely: the abolition of universities (on the basis of their faculties, institutions were formed, which, together with colleges, were

considered to be higher educational institutions); the introduction of the post of commissioner, changes in student enrollment conditions, the establishment of labor departments, the organization of «zero-semester» with the aim of preparing young working people for higher education.

The educational process of the period of 1920–1923 in higher education was highlighted (new curriculums, work syllabuses were developed in which the material was distributed on the theoretical, which was worked on lectures, interviews with all students and practical, which assimilated through seminars in laboratories, workshops, etc., new teaching methods were used: Dalton plan, project method, laboratory methods, etc.; examinations and tests were eliminated instead a collective assessment of knowledge was introduced; the obligatory element of the educational process became the summer industrial practice and production internships, the duration of which depended on the specifics of the institution).

The introduction of the model of higher education in Soviet Ukraine during the 1920s by the People's Commissariat of the Ukrainian Soviet Socialist Republic was traced. The directive management of organization educational process in high school was characterized. The process of reforming higher education aimed at realization of the course of «Ukrainization» (1923–1927) as an important component of national policy, which played a positive role in the establishment and development of the system of higher education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, promoted the expansion of the sphere of functioning of the Ukrainian language in the educational process of higher education, enhancement of its social status and prestige. However, a number of both objective and subjective reasons slowed down this process, and the repressions of the 1930s proved the impossibility of its completion in the conditions of the Soviet totalitarian regime. Further illumination of historical and pedagogical aspects of the activities of the People's Commissariat of the Ukrainian Soviet Socialist Republic as a governing body for the management of the system of higher education has taken place.

The practical significance of the obtained results is determined by the possibility of their use in teaching university's special courses on the history of higher education in Ukraine. They can be used when writing textbooks and manuals, scientific papers, reference books on the history of higher education; for courseworks and diploma works by students, students of the master's degree in the specialty «Pedagogy of the Higher School»; in the system of improvement of teachers' qualification in regional institutes of postgraduate pedagogical education.

Key words: People's Commissariat, Ukrainian Soviet Socialist Republic, People's Commissar, higher education, organizational and pedagogical principles, reorganization, unification, higher educational establishments, institutes, technical colleges, students.

Підписано до друку 10.11.2017 р. Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Кегль Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Замовлення № 400.

Видавець ПП Заколотний М. І.
м. Хмельницький, вул. Соборна, 55
тел.: (0382)777-717
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3770 від 28.01.2010 р.